

Avhandlingsrecensioner

A pilgrimage to the past

Matthew Norris: *A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650*. Ugglan: Lund studies in the history of ideas and sciences. Minerva Series 19. Lund: Faculties of humanities and theology, department of the history of ideas and sciences, 2016. 707 s. ISBN 9789187833595, hft.

Den tidigmoderna kulturen är en omistlig källa för att förstå vår egen tid. Blandningen av välbekanta och främmande drag tvingar oss att ompröva våra egna försanthållanden och utgångspunkter, fråga oss hur de har uppstått och med vilka konsekvenser. Sällan blir det så tydligt som när man läser Matthew Norris avhandling *A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650*. Bureus får beskrivas som en av de mest komplexa och svårhanterade gestalterna i det svenska 1600-talet, och han utgör ingången till en rad viktiga idéhistoriska sammanhang.

Bureus är svårhanterad av flera skäl: ett är att hans tolkningar och föreställningar ofta är mycket esoteriska, ja, hermetiska. Problemen att förstå hans tankar förstärks kraftfullt av det förhållande att han nästan aldrig blev färdig med dem: hans produktion var omfattande, men ledde sällan till publikationer. I Bureus manuskript finner man arbetsanteckningar, strykningar, omformuleringar, nya försök att närma sig företeelser ur andra perspektiv, spridda över stora mängder papper. Norris formulerar det träffande: "Few men who have ever set pen to paper have proven themselves to be more incapable of thinking in a methodical and articulate fashion." Och ändå lade Bureus grunden för så mycket av den svenska stormaktstidens historieskrivning, antikvitetsforskning, politiska och religiösa positioneringar, att mycket kvarstår att utreda. Avhandlingens ämne är alltså mycket väl valt. Att ge sig in i det väldiga materialet, som i sin tur aktualiserar ännu mer vidsträckta fält av vetande och föreställningar från antiken fram till Bureus samtid, är ett djärvt företag. Avhandlingen ger en generös introduktion till en rad områden och klargör betydande delar av Bureus verksamhet och kontexten omkring den.

Avhandlingen är indelad i sex kapitel. Det första, "Introduction. *Tempus meus aget*", är indelat i två underkapitel, varav det första gör ett antal nedslag som tydliggör personen Bureus: hur han tänkte, antecknade, några av de sammanhang han rörde sig i. Detta leder fram till ett slags programförklaring:

”Disciplines and methodologies, whether scientific or scholarly, do not have lives of their own, but are innately bound up with the lives of the men and women who inherit, practice, and inevitably reshape them. Historical analysis of any value always begins with a careful and honest listening [---]. Indeed, one of the aims of this study is to show that the sociological outlook itself—the perception that humanity is made up of communities of individuals defined in part by shared systems of beliefs, values, customs, and institutions—can be counted among the many forgotten inheritances of the antiquary.”

Nästa underkapitel går in just på antikvariens centrala roll så som den lyfts fram främst av Arturo Momigliano kring 1950. Antikvarierna inriktade sig på faktiska ting och hur människor hade levt snarare än på historikernas narrativa skeenden, och bidrog till den metodologiska utvecklingen till exempel genom utvecklade distinktioner mellan primärkällor och sekundärkällor. Norris nyanserar och preciserar frågorna, sätter in dem i givande sammanhang med utvecklingen av runologin och göticismen i Sverige, och formulerar så ett antal problem knutna till den tidigare forskningen på det svenska materialet. Slutsatsen är att förhållandet mellan göticism och den antikvariska verksamheten behöver utredas genom en undersökning inte bara av europeiska influenser och kontexter, utan också av den bredare kultur av antikvarisk forskning som blomstrade omkring Bureus i Sverige. Fokuset på antikvarien hänger också samman med Norris kritik av forskare som sett 1600-talets svenska historieskrivning som sammanvävd med nationens politiska intresse – i stället vill han betona det individuella.

Det andra kapitlet, ”The stars, the stones, and the bones. The antiquary conjures a world”, introducerar Bureus utifrån ett mer eller mindre kronologiskt perspektiv, med tonvikt på hans unga år och hur han formades i sitt möte med vetenskaperna och med de historiska dokumenten och monumenten. Det avser att introducera de teman som skall behandlas vidare i följande kapitel och belägga Bureus förankring i det större sammanhanget (49), men med sina 120 sidor blir kapitlet inte så mycket en förberedelse som en egen studie. I detta kapitel blir den kontextualiserande metoden mest påtaglig: läsaren beskåras rika beskrivningar av antikens och renässansens lärda traditioner och praktiker, ibland av mer generellt slag, ibland tydligare knutna till Bureus själv.

Kapitel tre, ”Barbarian Renaissance”, fokuserar på de problem som uppstod då man skulle lansera de primitiva nordborna som ett stort kulturfolk. Man hade att hantera en lång rad tidigare beskrivningar från antiken och framåt, och kombinera dem med de göticistiska tankegångar som formulerats sedan Nicolaus Ragvaldis vitttryktade anförande vid kyrkomötet i Basel 1434. Förhandlingarna kring den svenska historien var känsliga inte bara utåt utan också inåt, mot den svenska traditionen. Bröderna Magnus hade effektfullt

lanserat den götiska historien på 1550-talet, men Norris visar omsorgsfullt på skillnaderna inom den göticitiska traditionen och hur Bureus orienterade sig bort från bröderna Magnus. Andra undersökningar i kapitlet tar sin utgångspunkt i materiella dokument och artefakter i Bureus direkta närhet och strävar att rekonstruera hur han fogade in dem i sina teorier.

Det fjärde kapitlet, "The purloined letters", behandlar Bureus syn på språk och skrift, med givet fokus på runorna, deras ålder och historia, framför allt genom konkurrensen och konflikterna med dansk forskning. Inte minst diskuteras tidigare forskares bedömning av konkurrenten Ole Worms insats. Polemiken kring de empiriska eller för-empiriska metodernas utveckling återkommer i samband med Olaus Petri, som brukar bedömas som en mer balanserad historiker än Bureus och andra göticitister. Den mättade rubriken till trots handlar kapitlet bara till viss del om bokstäver och skriftsystem, i hög grad i stället om texter och historiska föremål och metod knuten till dem.

I det femte kapitlet, "Alphabetic archaeology", vidgas diskussionen av språk och skriftsystem till Bureus överväganden om relationen mellan det götiska och de orientaliska skriftsystemen. Kapitlet ger en fascinerande inblick i hur Bureus prövade olika tolkningar och sätt att argumentera kring språkens ålder. Den grundläggande tanken, att runorna är både alfabetiska tecken och symboler för högre kabbalistiska eller gudomliga sanningar, väcker frågan hur de kunde tänkas relatera till Guds urspråk och hebreiskan, som brukade anses närmast det. Adam och hans söner blir genom en rad manövrar de första runmästarna.

Det sista kapitlet, "Epilogue. From pasts to presents", är inte en avslutning i traditionell mening, men summerar de viktigaste teserna och drar sedan ut linjerna mot idag. Här framhålls att Bureus idé om hyperboreerna blev betydelsefull och inflytelserik genom framför allt Stiernhielm och sedan Rudbeck, men att den tanke Bureus själv ansåg viktigast, den ockulta visdomen hos första generationerna svenskar som var identisk med tidig kristenhet (och protestantism), inte alls rönste samma inflytande. Här understryks åter att skillnaden mellan Bureus och Worm inte var så stor, och att man inte bör tala om en "clash between superstition and science" utan om en fortlöpande utväxling. Norris avslutar med överväganden om Bureus och hans antikvariska likars betydelse idag, och drar linjerna till modern tvärvetenskap, det breda kulturstudiets relation till moderna idéhistoriska studier om – till exempel – fotnoten, katten, hygien, natten (586). Frågan vad vi kan lära oss av det förflutna föranleder också kritiska betraktelser över andra delar av vår forskningsstruktur.

Avhandlingen är imponerande i sitt lediga umgänge med ett mycket stort och svårforcerat material: inte bara Bureus egna skrifter, utan också en väldig mängd verk ur antiken och det tidigmoderna Europa som klargör

bakgrunden till Bureus föreställningar. Den erbjuder många goda insikter, men har ingen tydlig linje. Undersökningen drivs av ett starkt intresse för hur den antikvariska verksamheten växte fram i Sverige, huvudsakligen genom Bureus, återkommande betonande av individuella och sociala sammanhang, och en påtaglig vilja att gendriva tidigare forskares föreställningar. Arbetet styrs däremot inte av en övergripande tes, vilket gör det svårt att följa resonemangen och relatera dem till helheten.

Boken är medryckande skriven, ibland i överkant. Norris fokus på relationen mellan hans studieobjekt och vår samtid yttrar sig i talrika associationer till Sonny Corleone, Indiana Jones, databaser, Twitter, Instagram, Google Earth med mera. En annan form av läsartillvändhet är ett flödande bildspråk. Ett mer besvärande drag i avhandlingen är de många fantasier, spekulationer och visualiseringar som fyller den. Redan på första sidan inbjuds läsaren betrakta en åskådlig scen som aldrig har ägt rum, och gång efter gång möter vi personer som – kanske – gnisslar tänder i frustration, exploderar av ilska, och så vidare. Denna inlevelse riskerar att vålla oklarhet i sakfrågan, som på sidan 380 när Bureus uppfattar Ole Worm som en Jan Gruter och anser att hans empiri är bristfällig – men Bureus talar inte i termer av empiri och jämför inte Worm med Gruter annat än i Norris framställning.

Samtidigt med sina påtagliga förtjänster har avhandlingen ett antal brister rörande struktur, tydlighet och resonemang. Rubrikerna är kryptiskt formulerade, ofta suggestivt allitererande, och klargör i låg grad kapitlets innehåll. Inledningen rymmer några få raders beskrivning av vad som skall behandlas i de olika kapitlen (48–49), men det klargörs inte vad avhandlingens delar faktiskt skall besvara för frågor eller hur kapitlet leder till varandra. Kapitlen och underkapitlen själva ger sällan någon beskrivning av vad de skall behandla eller varför, och aldrig någon summering av slutsatser. Avslutningen summerar eller diskuterar inte resultat av undersökningen utan upprepar vissa påståenden Norris gjort, följt av en relativt fristående – inte invändningsfri – utblick mot vår samtid. Avhandlingen erbjuder heller ingen diskussion av metod förutom ambitionen att kraftfullare kontextualisera Bureus och tydliggöra hans plats i tidigare och samtida utveckling, däremot erbjuds vissa teoretiska utgångspunkter och ett antal invändningar mot tidigare forskning. Det förblir oklart hur den kontextualiserande ambitionen förhåller sig till gamla tiders komparatism och hur anslutningen till teorier om antikvarien från Momigliano och framåt påverkat metoden och slutsatserna. Inte minst saknas uppföljning och argumentation kring de ymniga ifrågasättandena av tidigare forskning: intrycket blir i stället att invändningarna inte sällan är rätt onödiga markeringar eller baserade på svaga argument.

Vissa saker återkommer lite olika formulerade i de olika kapitlen: diskussionen och polemiken kring empiricism och gryende historisk metodologi,

slutsatser om hur Bureus kan verka främmande och obegriplig för oss både genom det nyplatoniska föreställningskomplexet och genom den åtminstone skenbart paradoxala kombinationen av kritisk reflektion och okritiska slutsatser – ofta mycket tänkvärda, men spridda på ett sätt som förtar deras kraft. En inledande diskussion och en mer systematisk bearbetning hade gjort avhandlingen betydligt mer lättillgänglig och dess resultat tydligare. I en sådan inledning hade inte minst Gunnar Erikssons begrepp barockvetenskap (formulerat bland annat i en artikel i *Lychnos* 1999) fyllt en viktig funktion som utgångspunkt, inte för att Bureus själv skulle definieras som barock, men därför att begreppet är centralt för förståelsen av hur den vetenskapliga utvecklingen inte minst kring empiriska metoder förhöll sig till det som idag framstår som vildsinta spekulationer. Som framgår på spridda håll hade Christopher Woods diskussion (i *Forgery, replica, fiction. Temporalities of German renaissance art* (Chicago 2008)) inte minst kring begreppet *learned credulity* också haft en viktig plats i inledningen.

Norris är mycket generös med både positiva och negativa värderingar i förbigående av forskare, värderingar vilkas grund inte alltid klargörs och som någon gång blir rent förvirrande (293). När polemiken blir mer utförlig, i regel i försök till äreräddning av Bureus, händer det att den inte alls övertygar. Det gäller särskilt diskussionen av graden av empirism, modernitet och rationalitet hos Bureus jämfört med Worm och Olaus Petri, gentemot forskare som Henrik Schück, Tore Frängsmyr och Evert Baudou.

På sidan 387 inleds en kritik av Baudou, som beskrivit Bureus danske kollega och konkurrent som pionjären för en empirisk antikvarisk forskning som spreds från Danmark till Sverige (*Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar* (Stockholm 2004), 56). ”Using the criterion of empiricism as a basis, and echoing an interpretation offered earlier by Schück, Baudou argues that there was ‘a very great difference between the ways in which Worm and Bureus searched for knowledge’”, skriver Norris och ifrågasätter med en rad argument varav det första är att Bureus hade blivit häpen om han hade hört den tolkningen. Ett annat argument är att Baudou lutar sig mot H.D. Schepelers studie 1971 som har kritiserats för att göra Worm till en ”modern natural-scientist-in-waiting” (379). Också om den kritiken av Schepelern är riktig, så är det i sig inte ett belägg mot ståndpunkten att det var mycket stor skillnad mellan Worms och Bureus sätt att söka kunskap och att Worm var mer framåtsyftande än Bureus. Norris kritiserar vidare Worm för att ha gjort *autopsia*, den egna iakttagelsen, till epistemologiskt fundament men sedan i allt högre grad ha förlitat sig på andras observationer. Men vad som framgår av Norris beskrivning är bara att Worm understrukt att han eller hans medarbetare själva sett föremålen han återger – Worm har alltså talat om äkthet, inte tecknat en metodologi, och det syns inga skäl att kritisera Worm för inkonsekvens. Även om Worm övertygande hade belagts med

inkonsekvens (vilket inte alls vore uteslutet), hade det inte varit ett argument för att Worm var mindre av pionjär eller ett motargument mot Baudou. Norris söker också gendriva den tidigare beskrivningen att Worms antiskolastik skulle vara framåtsyftande med konstaterandet att antiskolastik också sedan länge formulerats inom nyplatonismen – men nyplatonismens kritik av skolastiken formulerades förstås på helt andra grunder än den gryende empiricismens.

Norris tillskriver Baudou misstaget att i Worms empiricism se en modern, objektiv vetenskapsman (386) och summerar: "There is no historical basis for Baudou's claim that the empirical anchoring of early modern antiquarianism was reliant on new developments in the natural sciences. Direct observation was a central component of the epistemological framework in which the antiquarian accumulation of material evidence had been carried out from the beginning of the fifteenth century." (387) Men: å ena sidan har Norris inte visat att det inte finns grunder för antagandet att den empiriska förankringen kom från naturvetenskapen. Å andra sidan visar Norris här att hans egen definition av empiricism är reducerad till kravet på direkt observation – men en så reduktiv definition av empiricism är inte Baudous, och därför är kritiken missriktad. Det som får ses som centralt är i stället hållningen att erfarenhetsmässiga fakta styr utformningen av slutsatser och teori, det vill säga en rationell, induktiv kunskapsväg i motsats till deduktionen där man utgår från en hypotes eller föreställning. Och här är det uppenbart att Bureus metafysisk/hermetiska spekulationer är exceptionellt deduktiva, och utgör den ram varunder hans iakttagelser fogas. Worm kan förvisso tala allmänt om urgammal visdom med mera, men han gör inte det till utgångspunkt för sin forskning eller för metafysiska teoribyggen. Mitt i detta inrymmer Norris att "Baudou is of course correct to assert that Worm's epistemological bearing was characterized by an underlying concern for *saklighet*, an objective focus on *things*" (382), och eftersom den beskrivningen inte kan appliceras på Bureus framstår det hela som ännu mer besynnerligt.

På sidan 434 återkommer polemiken, nu med Schück som mål. Norris invänder mot hans beskrivning att Worm hade "greater urbanity" och var fri från Bureus kabbalistiska föreställningar – men denna beskrivning framstår fortfarande som helt ovedersäglig. Kritiken mot Tore Frängsmyr (46), som ställt göticismen mot den framväxande empiricismen, är baserad på samma glömska inför den vilda spekulation i stället för induktiv slutledning som är Bureus och senare blir inte minst Olof Rudbecks. (Men givetvis är de två riktningarna sammantvinnade, som inte minst Gunnar Eriksson visar i sin diskussion av begreppet barockvetenskap.)

Samma form av försök till äreräddning dominerar diskussionen kring Olaus Petri, som av Schück, Frängsmyr och Baudou med flera framhållits som osedvanligt rationell och realistisk för sin tid (441ff). Norris menar att

Petris formuleringar är ytlig kritik och att han kastar ut barnet med badvattnet, samt att han hämtar argument från Franciscus Irenicus verk om den tyska historien från 1518 vilket innehåller mycket orimliga påståenden. Men dessa påståenden återger ju inte Petri, och hur man än ser på det framstår Petris ord som balanserat källkritiska: ”Doch är thet alt owist, och är ganska wildsam, vthleeta thet som rettest är i så gamul ärende, och är för then skul better låta thet bestå, än noghot thet owist är föregiffua.”

Johannes Messenius tar stort utrymme främst sidorna 202–253 och 562–567. Han ersätter, kan man säga, Bureus, och argumentet är att han förhåller sig tydligare till den götiska traditionen. Det är delvis effektivt men tynger också, då Norris personhistoriska intresse riktas också mot andra än Bureus. Messenius fungerar bra för att tydliggöra en central skillnad mellan katolsk och protestantisk historiesyn: katoliker som bröderna Magnus (och Messenius, nyss konverterad till protestantismen) såg kyrkan och kyrkohistorien som det bärande i historien och talar i termer av kontinuitet, den eviga kyrkan (*ecclesia perennis*). Den protestantiska bilden blir i stället en av förfall, där katolicismen korruperat utvecklingen medan protestantismen erbjuder en återgång till den gamla ursprungliga visdomen och religionen och blir räddningen. Här kunde Arngrímur Jónssons *Brevis commentarius de Islandia* från 1593 (*Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta*, ed. Jakob Benediktsson, I, Hafniae 1950, 45–48) ha anförts som sannolik bakgrund.

De enskilda analyserna är ofta givande, alltid baserade på en unik förmåga att navigera i det svårtillgängliga materialet. Ett exempel på hur den kontextualiserande metoden kommer till mycket stor nytta är kapitlet ”Origin and imitation”. Det handlar om ursprung, detta så centrala ämne för Bureus, som byggde upp en storslagen föreställning om den allra äldsta hyperboreiska kulturen där det inte fanns städer eller civilisation att tala om, men ändå en djup helig visdom i överensstämmelse med den sanna religionen. Bureus talar om den enkla men heliga *hyddan* som en kosmisk modell, och i hans skiss om de hyperboreiska trädgårdarna, avskilda från den allmänna hopen, knyter han samman hebreiska och hyperboreiska ursprung. Norris kan visa hur Bureus baserar sin beskrivning på Heinrich Khunraths *Amphitheatrum sapientiae aeternae*, 1609, och på så sätt klargöra hans långt ifrån lättforcerade tankevärld.

Ett problem är att den kontextualiserande metoden riskerar bli höggradigt rekonstruktiv. I kapitlet, ”Hic sunt dracones”, fungerar den mindre väl. Utgångspunkten är en skulptur av Sankt Jörans prinsessa i Timrå kyrka. Bureus har ingen kommentar i sina manuskript, bara en avbildning, men han verkar ha tyckt att den var viktig eftersom han har ritat av statyn ur tre olika perspektiv (ill. 56). Med utgångspunkt i den tar Norris upp en rad föreställningar om apokalyptiska kvinnogestalter hos Bureus och i idékomplex omkring honom, och knyter resonemanget också till en bild av

Albertus pictor i Härkeberga kyrka – som Bureus inte har ritat av eller diskuterat. Norris tvingas spekulera över varför Bureus inte nämner bilden om den nu var så viktig för honom, och i slutändan finns inga belägg för att Bureus förknippade Timråskulpturen med de tankekomplex som beskrivits. På sidan 307 konstaterar Norris: "In the end, it is impossible to point to a particular myth that lay at the bottom of Bureus' interpretation of the Timrå carving", och då är frågan om resonemanget alls var motiverat. Längre ner på samma sida har det blivit nästan säkert: "That Bureus interpreted the Timrå statue against the broad backdrop of pagan mythology and cosmological and chemical symbolism outlined in the preceding pages is nearly certain. And it is possible to go a step further and suggest that he may have viewed the carving either as the original or a copy of the idol of Freyja formerly contained in the pagan temple in Uppsala." Denna koppling till Freja utvecklas aldrig.

Metoden fungerar väl i kapitlet "The curious case of Thor and the missing phallus", där Norris knyter samman en rekonstruktion av hur Bureus arbetade och tänkte utifrån ett egentligen ganska litet underlag – men det är tillräckligt stort, eftersom han kan knyta det hela till Bureus genom en anteckning han gjorde. Det handlar om en trasig helgonstaty som man trodde var en staty av hednaguden Tor, som Messenius diskuterar i *Sveopentapropolis* och sätter in i en diskussion av hedniska praktiker och föreställningar om androgyna gudomligheter i olika religioner. Frågan är om Messenius resonemang kan anses komma från Bureus och därmed vara representativt för honom. Det kan det: Norris knyter tanken till Bureus genom två anteckningar där Bureus kopplar samman Tor med Orfeus på ett sätt som måste angå just den skulpturen.

Överlag uppvisar Norris en föredömlig precision i avskrifter och översättningar. Några misstag måste dyka upp i ett så stort material, men de är slående få. Det är anmärkningsvärt få korrekturfel, och det hela är välskrivet och medryckande. Det är en på många sätt imponerande avhandling. Bara Bureus handskrifter är ett väldigt och otillgängligt material: Norris behärskar det alldeles utomordentligt. Sedan tillkommer en väldig mängd källor ur svensk och europeisk tidigmodern kultur, därtill ur antiken och medeltiden. Det är en prestation att kunna hantera ett sådant material. Mängden material tycks också föra med sig en del av de problem som berörs här: oklar struktur, sättet på vilket frågor formuleras och bearbetas. Relationen till delar av tidigare forskning och enskilda tolkningar vållar ett antal invändningar, men det är ett privilegium att få ta del av den oupphörligt fascinerande värld som är Johannes Bureus, och numera också Matthew Norris.

Mats Malm

Göteborgs universitet

Innan forskningen blev radikal

Daniel Nyström: *Innan forskningen blev radikal. En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria*. Historiska studier: Skrifter från Umeå universitet, nr. 11, 2015. 283 s. ISBN 978-91-87439-23-0, hft.

Intresset för historiesyn, historiebruk och historiografi har under senaste decenniet ökat. Daniel Nyströms avhandling är en av de senaste större undersökningarna av hur historia skapas och används. Avhandlingen behandlar två områden inom socialhistoria i Sverige: kvinno- och arbetarhistoria samt historieskrivningen om dessa två. Ämnet har hittills varit relativt utforskat på ett mer systematiskt och omfattande sätt även om en rad mindre presentationer i form av översikter, summeringar och dylikt, har producerats. Detta inte sällan av företrädare för området.

Avhandlingen har en tesdrivande ansats som genast möter läsaren. Den undersöker forskning som producerats före det sena 1960-talets vänsterpolitiska radikaliserings, forskning som vanligen etiketterats som varande icke radikal (därav avhandlingens titel). Redan i prologen framkommer att avhandlingsförfattaren anser att berättelser om hur kvinnohistoria och arbetarhistoria vuxit fram och varför, mer har färgats av berättelsernas specifika tillkomsttid och historieproducenternas egna positioneringar än faktiska förhållanden. Detta beroende på individens tendens att få ihop en sammanhängande berättelse som ger mening åt det förflutna, på ett begripligt och trovärdigt sätt. Men, fortsätter prologen, "[o]turligt nog är historien inte sammanhängande på det sättet. De mönster som framträder är sällan helgjutna och de iakttagelser som går att göra är sällan entydiga" (9). Det kontingenta, det tillfälliga och flertydiga, och det inte alltid planliga, är vad vi ska bära i minnet när vi studerar det förflutna så att såväl förändringar som konstans fångas upp på ett balanserat och reflekterat sätt. Något vi också bör bära i minnet, enligt inledningskapitlets början, är att det inte självklart alltid finns en stark koppling mellan text och kontext (11).

Avhandlingen tar avstamp i senare tids historiografiska studier över framför allt den feministiska teorins historieskrivning, utifrån den brittiska forskaren Clare Hemmings uppmärksammade bok *Why stories matter. The political grammar of feminist theory* från 2011, även om såväl Edward Said, Wendy Brown och Sara Ahmed figurerar som teoretiska utgångspunkter. Hemmings arbete visar hur starka berättelser skapas, vanligen om utveckling och framgång eller om uppgång och förfall, genom narrativa strukturer som med hjälp av citeringspraktiker och känslomobilisering skapar trovärdighet. De är emellertid berättelser som märkligt nog följer decennieskiftet och som gjort poststrukturalismen till den stora vattendelaren. Genom ett antal berättelser om hur kvinnohistoria respektive arbetarhistoria vuxit fram

studerar avhandlingsförfattaren hur och vilka historier som producerats från 1970-talet fram till idag. Detta historiografiska grepp är viktigt och alltjämt utforskat i någon större omfattning. Men syftet med avhandlingen är större än så. Det inrymmer också ambitionen att granska hur denna tidiga arbetarhistoria och kvinnohistoria före den så kallade radikaliseringsen egentligen såg ut. Hur förhöll den sig till inomvetenskapliga normer och praxis, hur etablerade den sig och hur togs den emot? Vad gjorde egentligen en etablering möjlig? Dessa stora frågor är enligt författaren nödvändiga att behandla eftersom historieproduktionen om dessa områden blivit snedvriden. Detta ska nu rättas till. ”Vad jag hävdar i den följande undersökningen är att den historiografiska litteraturen särskilt betonar det synkrona perspektivet, dvs. kopplingen mellan forskning och radikalitet [politisk radikalitet, min anm.], och att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning därigenom blivit överlastad med associationer till 1960- och 1970-talens sociala och politiska rörelser” (13). Den historiografiska litteraturen har helt enkelt överdrivit skillnaderna mellan äldre och nyare forskning. Syftet med avhandlingen formuleras därför som tvåfaldigt: 1) att ”studera arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning i Sverige från 1950-talet fram till slutet av 1970-talet, för att belysa hur dessa ämnesinriktningar förhöll sig till olika vetenskapliga normer och konventioner”, 2) studera hur denna forskning ”skrivs fram i historiografisk litteratur från 1970-talet till nutid med fokus på vilka betoningar och gränsdragningar som görs” (17).

I inledningskapitlet följer så de sedvanliga redogörelserna för frågeställningar, urval, metod, begrepp och forskningsläge. En rad avgränsningar görs för att undersökningen ska kunna genomföras. Arbetarhistoria och kvinnohistoria är de områden som valts ut eftersom de uppstod någotsånär samtidigt och var två betydande inriktningar inom svensk socialhistoria. Arbetarhistoria avgränsas så att arbetslivsforskning undantas, kvinnohistoria avgränsas mot den vidare kvinnoforskningen och könsrollsforskningen och båda områdena avgränsas så att det enbart är de inomvetenskapliga sammanhangen som tas med (23). I fokus står, vilket preciseras i en av frågeställningarna, relationen mellan forskningspublikationer och historiografiska framställningar (17).

Avhandlingen börjar, förvånansvärt nog, inte med en analys av forskningspublikationerna. Istället innehåller kapitel ett en noggrann genomgång av och diskussion om berättelserna om arbetarhistoria och kvinnohistoria. Kapitlet om historiografiska berättelser inleds med en kort beskrivning av svensk historieforskning och forskningstrender kring mitten av 1900-talet. Detta för att ge läsaren en nödvändig bakgrund till den historiografiska analys som sedan följer. Vi tar del av berättelsen om den källkritiska skolans dominans och dess opposition mot en nationalistisk och konservativ historieforskning. Analysen av det historiografiska materialet visar framför allt

hur de två områdena beskrivs i historisk litteratur, vad som fokuseras, vilka gränsdragningar inom respektive område som görs, vilka betoningar som görs i berättelserna. Delvis lyfts också kritiken som inriktningarna mött fram. Här får läsaren bland annat se hur 1968 görs till ett brytpår i många arbetarhistoriska historiografier. Vi tar också del av turerna kring tillsättningen av den kvinnohistoriska professuren i Göteborg när Gunhild Kyles efterträdare skulle utses, valet stod mellan Christer Winberg och Yvonne Hirdman. Här behandlas också kort vad som händer när historiska utvecklingslinjer från andra länder appliceras på svenska förhållanden (Joan Scotts trestegsraket: her-story, en additiv socialhistorisk fas, en teoretisk genus-historisk fas). Sammanfattningsvis konstateras att arbetarhistoriska framställningar starkare än kvinnohistoriska sådana kopplar förändring till 1970-talets politiska radikalitet (97). De kvinnohistoriska historiografierna är snarare kopplade till inomvetenskapliga faktorer, såsom närheten till socialhistoria i början och den feministiska teoribildningen senare. I senare historiografierna blir den tidiga kvinnohistorien nästan perifer, som blott ett förstadium till en mer kritisk och teoretiskt medveten genushistoria.

Kapitel två och tre behandlar kvinnohistoria. Tre tidiga och uppmärksammade kvinnohistoriska avhandlingar och framväxten av området presenteras med en imponerande precision och historisk fingertoppskänslighet i läsningen. Det är Gunnar Qvists avhandling i historia *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* (1960); litteraturhistorikern Karin Westman Bergs avhandling *C.J.L. Almqvists kvinnouppfattning* (1962); samt Eva Åsbrinks avhandling med religionshistorisk inriktning *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866* (1962). Samtliga avhandlingar rönste stor och varierad uppmärksamhet från forskarsamhället. Mest omfattande kritik mötte Åsbrink som blev anklagad för att bitvis vara ovetenskaplig och att tala i egen sak, dvs. för att föra fram egna kritiska synpunkter på svenska kyrkan. Minst kritik mötte Gunnar Qvist. Hans empiriskt omfattande arbete handlade i hög grad om klassaspekterna bakom genomförandet av politiska reformer som ökade kvinnors rörelsefrihet och formella ställning. Westman Bergs avhandling fick också ett gott bemötande, trots att hon hade en mer uttalat kvinnopolitisk hållning i sina frågeställningar än Qvist hade. Kapitel två visar väl hur vetenskapliga normer kommer till uttryck och utmanas i respektive avhandlingar, liksom i mottagandet av dessa. Nyström visar hur de tre forskarna flitigt korsrefererar till varandra, förefaller stödjande och bygga på varandras tidigare rön (trots att Qvist disputerade först så hade såväl Åsbrink som Westman Berg lic:at innan). Analysen visar att de alla hade en likartad kumulativ kunskapssyn och, som teoretiskt diskuterats i inledningskapitlet, hur ett speciellt forskningsområde samfällt på detta vis tar form, nämligen kvinnohistoria.

För en kvinnorörelsehistoriker som jag själv har kapitel tre en fantastisk

titel: "Kampen om Fredrika Bremer". Här behandlas Qvists fortsatta forskning kring framför allt Fredrika Bremer: hennes eventuella betydelse, idéarv och tidsmässiga originalitet. Som i kapitlet innan är det mottagandet av och diskussionerna kring hans forskning som fokuseras. Detta sätts i relation till Qvists kunskapssyn, vetenskapliga normer och hans sätt att hantera synpunkter och kritik på. Hans artiklar i dagspressen och hans bok *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* (1969) väckte stor uppmärksamhet och mötte en hel del kritik. Bland annat från Karin Westman Berg som i likhet med andra (såsom Ulf Boëthius, Lars Furuland o Gustaf Fredén) undrade över Qvists bakomliggande intresse av att ta sig an en av kvinnorörelsens kanske mest omhuldade personligheter för att sedan, med massiv empiri och objektivistiska tolkningar leda i bevis hur egentligen obetydlig hon var. Enligt Qvist var hon inte bara obetydlig i genomförandet av myndighet för ogifta kvinnor (något som ju romanen *Hertha* tidigare hade sagts bidra till). Han hävdade också att hon för sin tid inte var särdeles originell som tänkare. Sammantaget visar kapitlet att det fördes en i tonen hygglig debatt (om vi jämför med det nedlåtande tonläge som dominerade mottagandet av Åsbrink) men det var en debatt som gång på gång återkom till den stora frågan om varför Qvist valde detta forskningsfokus (140, 152). Qvist hävdade, visar Nyström, genomgående att hans vetenskapliga hållning inte var uttryck för något annat än en (oskyldigt och objektivt) formulerad fråga som empiriskt kunde undersökas och besvaras. Kapitlet inrymmer också en analys av Greta Wieselgrens bok *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Hertas tillblivelse* (1978) som försiktigt men väl underbyggt polemiserar med Qvist och som på flera punkter och på god empirisk grund lyfte fram andra aspekter av romanen *Herthas* betydelse och därmed också av Bremer själv. Nyström visar hur debatterna fördes just i relation till vetenskapliga normer och konventioner, det vill säga de var inte i första hand partsinlagor på kvinnoemancipatorisk, eller som vi skulle säga idag, feministisk grund.

Kapitel fyra och fem behandlar arbetarhistoria och inleds med en analys av Gustaf Utterströms avhandling i ekonomisk historia *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet* (Tidens förlag 1957) och det mottagande av handlingen fick. Avhandling var synnerligen omfattande: två volymer om dryga 1400 sidor. Den kritiserades för att vara osystematisk, vag, alltför deskriptiv och oreflekterad, men blev samtidigt något av ett standardverk. Den utgjorde det tolfte och avslutande bidraget i det LO-finansierade forskningsprogrammet "Den svenska arbetarklassens historia". Syftet med delstudien är att "förstå Utterströms avhandling som ett uttryck för tidens socialhistoriska strömningar" (197). Nyström visar att trots mycken kritik mot arbetet och dess historievetenskapliga normer fanns det fler likheter mellan debattens deltagare än som hävdats tidigare i historiska översikter. Detta visas genom en analys

av två efterföljande arbeten som hade ett mer uttalat teoretiskt och därtill historiematerialistiskt anslag men som följde i Utterströms spår: historikern Christer Winbergs *Folkökning och proletarisering* (1975) och ekonomhistorikern Lars Herlitz' *Jordegendom och ränta* (1974). Kapitel fem behandlar diskussioner om värdet av berättande källor och insamlade arbetarminnen som giltigt källmaterial, något som Nyström menar var ”en i raden av utmaningar som historieforskningen stod inför under efterkrigstiden” när forskningen i högre grad än tidigare började undersöka det moderna samhället (203). Huvudsakliga frågor som ställs här rör vetenskapliga normer. Närmare bestämt analyseras källkritiska överväganden som gjordes i den forskning som kom att använda sig av den här typen av material. Två större arbeten studeras närmare: ekonomhistorikern Bo Gustafssons licentiatavhandling från 1965, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, samt den norske historikern Edvard Bulls (den yngre) avhandling *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* från 1958. Båda använder sig av samlingar av arbetarminnen. Inte minst Bo Gustafsson finner dem otillräckliga för mer fullödiga analyser av arbetarklassens arbets- och levnadsvillkor. Avslutningsvis konstaterar Nyström att svensk socialhistoria fram till slutet av 1970-talet framför allt varit kvantitativt och statistiskt inriktad. Den ”historia underifrån” som ofta förknippas med socialhistoria är alltså, menar Nyström, av senare slag, ett barn av 1970-talets forskning.

I avhandlingens avslutande kapitel summeras resultaten, en kortare jämförelse mellan arbetar- och kvinnohistoria görs också. Här konstateras att den kritik som riktades mot arbetar- och kvinnohistoriska arbeten, väl synlig i kritiken av Utterströms avhandling och i receptionen av Qvists Bremer-bok, menade att forskningen inte förmådde att leva upp till utlovade maktkritiska analyser (237). Oavsett om kritiken var riktig eller ej visar den, menar Nyström, att de båda inriktningarna tidigt väckte debatt och diskuterades ingående. Detta visar också, enligt författaren, att de båda forskningsinriktningarna var i görande, höll på att formeras. Debatterna ses med detta perspektiv som ett slags förhandlingar om vetenskapliga normer, metoder och teoriingångar i ett kollektivt vetenskapligt sammanhang. Nyström påpekar att vissa särskilt betydelsebärande texter påverkar och skapar mer än föreställningar om vad vissa forskningsinriktningar och områden är. De skapar också berättelser om vad som är och bör vara denna forskningsinriktning (239) i sin samtid. Sett över tid förändras berättelserna om etablering och förändring. Tittar vi på arbetarhistoria ser vi att senare historiografier tonar ned kopplingen till den tidiga arbetarhistoriska forskningen. Politiskt radikala strömningar (med start i 1970-talet) är vad som särskilt lyfts fram som faktorer som präglat området. Den kvinnohistoriska historiografin har också den förändrats över tid. I äldre presentationer betonas kopplingen till socialhistoria. Inomvetenskapliga motiv, som att täcka in ny

outforskad empiri, istället för emancipatoriska (här en strävan efter kunskap för att bidra till förändring av kvinnors sociala villkor) var framträdande i tidiga översikter men kom efterhand att efterträdas av berättelser som istället betonade att kvinnohistoria var och centrerades kring maktanalyser och ett kritiskt, positivistkritiskt förhållningssätt (240). På så sätt framställs kvinnohistoria som ett slags förstadium till genushistoria.

Avhandlingen visar att en kumulativ kunskapssyn synes ha varit förhärskande dels i båda inriktningarnas tidiga forskning, dels i tidiga presentationer över forskningsinriktningar. Nyström menar vidare att forskning som publicerats före 1970 sällan förefaller ha uppfattats som särdeles relevant i historiografiska översikter. Snarare betraktas den som ett nödvändigt utvecklingssteg alternativt som en språngbräda in mot den mer utvecklade, kritiskt präglade framtiden och dess mer sofistikerade forskning. Allt detta skapar stora (men förenklade) berättelser om förändring, mestadels utan nämnvärd reflektion över den narrativa strukturen. Den kumulativa strukturen förefaller snarare vara historiografiernas *raison d'être* (245). Nyström finner att historiografierna sammantaget är benägna att betona förändring snarare än att de förmår att samtidigt se den kontinuitet han själv finner i materialet. Är det månne en positionering mot äldre forskning som historiografierna själva gör? Är det uttryck för "en önskan bland forskare om att vara del av en progressiv utveckling" som gör att betoningen av förändring ter sig så attraktiv? Vi får inget riktigt svar på frågan. Men Nyström konstaterar avslutningsvis att betoning av kontinuitet kan bidra till att luckra upp berättelser, bryta upp dem och få dem att stanna upp i sitt berättande flöde. Det innebär i sin tur att konstruerade startpunkter historiseras och teoretiseras.

Mitt sammantagna omdöme av avhandlingen är positivt. Det är en i hög grad väl genomförd studie av ett omfattande och outforskat område som ventilerats. Avhandlingen har därtill en mycket god akribi och formalia. Mina främsta synpunkter rör själva upplägget av studien, avhandlingens syftesformulering och motiveringen av urval och avgränsningar, det vill säga synpunkter som rör de egentligen stora frågorna kring forskningens transparens och tydlighet kring hur och varför vissa saker görs och inte annat. Vad exakt som är undersökningens fokus förblir efter noggrann och sympatisk genomläsning oklart. Syftet är, som nämnts tvåfaldigt: att både undersöka den tidiga arbetar- och kvinnohistorien för att fånga in hur områdena förhöll sig till inomvetenskapliga normer och konventioner samt att analysera berättelser om dessa områden. Ja, men i syfte att komma åt vad mer exakt? Är syftet att analysera framväxten av och/eller berättelsen om socialhistoria i Sverige och kampen mellan olika fält där? Om så, varför då inte mer om socialhistoria i all dess spretighet? Är det en studie av oppositionella nya forskningsområden och förhandlingar inom akademien? Är det en mer

renodlad historiografisk studie som står i främsta fokus, där den ingående studien av hur det verkligen var (kapitel två till och med fem) utgör den empiriska grunden för en analys av berättelserna (kapitel ett)? Vad gäller urval och avgränsningar så hade avhandlingen tjänat på att mer utförligt motivera ett antal val som gjorts. Detta gäller särskilt frågan om varför historiografierna och forskningen inte analyseras i relation till den utomakademiska kontexten? Kvinnohistoria sätts inte heller i relation till kvinnoforskningen, där ju såväl Westman Berg, Åsbrink och Qvist varit betydelsefulla och där samma spänningar mellan objektivism och teoridriven kritisk forskning funnits (se första numret av *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1980 t.ex.). Men för en universitetshistoriskt intresserad läsare och en läsare som är specialintresserad av sociala rörelser, kunskapsproduktionens villkor i allmänhet och akademin som en kunskapsproducerande institution är detta en avhandling som bringar läsaren mycken ny kunskap. Avhandlingen väcker nya tankar under läsningen, den inspirerar och stimulerar till nya studier och den är därtill utförd på ett synnerligen habilt sätt. Dess något deskriptiva slagsida (i syftesformuleringen inte minst) och ovilja att dra in utomakademiska faktorer i tolkningen till trots, Daniel Nyström är bara att gratulera.

Ulla Manns

Södertörns högskola